

ר' עזריאל משקלוב – 250 שנה לעלייתו לא"י

ר' ישראל משקלוב, נודע כאחד מתלמידי הגר"א ומראשי עליית הפרושים "תלמידי הגר"א" בראשית המאה ה-19. מספר פעמים מציין ר"י בנוסח חתימתו פרטים אודות ייחוסו ובהם את סבו – ר' עזריאל משקלוב, אודותיו הוא מציין שעלה לא"י: "ישראל בלא"א כמוהר"ר שמואל נר"ו בן האיש הירא אלהים המופלג המנוח מוהר"ר עזריאל זצ"ל משקלאו יצ"ו שנסע לארץ הקדושה"¹.

המידע הידוע לנו כיום אודות ר' עזריאל ב"ר משה ברכה² עצמו הוא מינימלי ביותר ורק מתוך תיאורי נכדו ר"י, המתארו כרב צדיק ומפורסם. אך מידע אודות עלייתו לא"י, יש בידינו מעט יותר, אך גם הוא בא מתיאורי נכדו ר"י בלבד.

וכך בא תיאורו עלייתו בלשונו של ר"י:

"קרוב לשנת התק"ל ליצירה, עשה רושם נמרץ בלבות אחינו האשכנזים אשר נהו אחר ה' להסתופף בהיכלו ולחזות בנועמו. ויאמרו פה אחד להחזיר כבוד הישוב על מכוננו ויתאספו זקני בני ישראל בקרית ווילנא יע"א היא עיר הגדולה לאלקים ויתיעצו איך להגיע למטרתם. ויאמרו לשלוח שם איזה משפחות מראשי העם ונכבדיו. והרב המפורסם הצדיק מו"ה עזריאל מק"ק שקלוב יע"א היה הראשון אשר התעורר לזה ויהי המצביא לכל העם ההוא, ויסע משם עם כל בני ביתו והתחיל לייסד ישוב של אשכנזים בעיה"ק. וכדי לבצע את מגמתו זה הוכרח לחזור לחו"ל אח"כ והצליח בעזרת ה' מאד. אבל בעוה"ר אחרי סוף כל ההצלחות בחו"ל ובקושטאנטינא שבה למפח נפש כי נלקח ארון האלקים וימת בדרך מצוה בחזירתו לעיה"ק בק"ק איזמיר יע"א"³.

ניתן לסכם את דברי ר"י בכמה נקודות:

1. מעט לפני שנת תק"ל (1769-1770) היתה התעוררות בקרב אשכנזים לרצות לעלות לגור בירושלים,

על דרך הכתוב "לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו" (תהל' כז, ד).

¹ בחתימתו של ר"י על הקדמתו לביאור הגר"א על שו"ע אר"ח שנדפס בתקס"ג (1803), הוא חותם בנוסח: "ישראל בלא"א כמוהר"ר שמואל נר"ו בן האיש הירא אלהים המופלג המנוח מוהר"ר עזריאל זצ"ל משקלאו יצ"ו שנסע לארץ הקדושה". ר"י גם הדפיס בקאפוסט בתקס"ז (1807) את ספר הסמ"ג עם הערות רי"ה מקראקא, גם שם הוא חותם בנוסח דומה "ישראל בלא"א כמוהר"ר שמואל נר"ו בן האיש הירא אלקים המופלג המנוח מוה"ר עזריאל זצ"ל משקלאו שנסע לארץ הקדושה" (קטלוג יודאיקה ירושלים, חורף תש"ס, מוצג מס' 14).

מעניין לציין שבאגרת כולל הפרושים מתק"ע (1810) נזכר ר"י עם ייחוסו בניסוח דומה: "נכד האיש הירא אלקים המפורסם המנוח מוהר"ר עזריאל זצלה"ה, שנסע לארץ הקדושה בימים קדמונים". מאז עלייתו, היה חותם ר"י בנוסח "עפר ארץ ישראל" (הקד' תקלין חדתי ויהוד' פאת השלחן) ללא איזכור סבו ר"ע שעלה לא"י.

² הקדמת ר"י לספרו פאת השלחן (צפת, תקצ"ו). ר' משה ברכה היה בן אחיו של ר' מנחם מנדל רבה של מדינת רוסיה (שם).

³ א' מורגנשטרן, מיסטיקה ומשיחיות, עמ' 164, מתוך העתקת כת"י של פרומקין מתוך "פנקס צפת" של כולל הפרושים, אותו כתב ר"י. בסוף קטע זה מופיע בסוגריים בכתב ידו של פרומקין: "לשון כתיבות נכדו הגאון הרב בעל פאת השלחן", ניסוח דומה לזה נמצא גם בקטע הנדפס (יובא להלן), אך מורגנשטרן מבחין אל נכון בין התיאור המעובד שנמצא אצל פרומקין בדפוס לבין התיאור בכתב-ידו של פרומקין, תיאור שסביר להניח שהוא העתקה מילה במילה מדברי ר"י.

2. בעקבות כך התכנסו רבנים ומנהיגים מוילנה וסביבתה והחליטו שיש להעמיד מחדש את הקהילה האשכנזית בירושלים.

3. הם החליטו לשלוח לשם קבוצת משפחות נכבדות, כשבראשה עמד ר' עזריאל משקלוב.
4. ר"ע ומשפחתו עלו לירושלים, בה החל לייסד מחדש את הקהילה האשכנזית.
5. לשם כך ר"ע נאלץ לצאת חזרה לחו"ל (כנראה לשם איסוף כספים ושתדלנות), שם הצליח במשימתו.
6. בדרך חזרתו לא"י נפטר ר"ע באיזמיר ולא חזר לירושלים.

כדי להבין עד כמה נקודות אלו העולות מדברי ר"י משקפות את התמונה המלאה, יש לקחת בחשבון שתיאור זה דומה בקוויו העיקריים לסיפור עלייתם של תלמידי הגר"א ובכללם ר"י עצמו, כ-40 שנה מאוחר יותר.

1. בשנים לקראת ובסביבות שנת תק"ע (1810) נוצרה התעוררות בקרב יהודים "מתנגדים" מליטא לעלות לישיב בא"י.

2. בעקבות כך הוחלט בוילנה בידי רבנים ו"רוזני וילנה" להקים קהילה אשכנזית עצמאית חדשה בא"י – המוכרת כ"כולל הפרושים", בראשה יעמוד ר' מנחם מנדל משקלוב תלמידי הגר"א (שכבר עלה בשנת תקס"ח, 1808).

3. לשם הקמת הקהילה הוחלט בשנת תקס"ט (1809) לשלוח קבוצת משפחות מייסדת בראשותו של ר' סעדיה ב"ר נתן נטע תלמידי הגר"א, שתהווה גרעין מייסד לקהילה.

4. באותה עת עלה גם ר' ישראל משקלוב עצמו.

5. ר"י נאלץ חודשים ספורים לאחר לאחר עלייתו לצאת חזרה לחו"ל כדי לפעול לגייס כספים ולהקים תשתית לביסוסה של הקהילה, ר"י נחל הצלחה רבה בשליחות זו.

הדמיון הרב בין שתי העליות כפי שהן באות בדברי ר"י אינן מקריות למעשה, ניתן להניח שהתיאור שלו את עליית סבו ר"ע נכתב בפנקס "כולל הפרושים" בצפת בכוונה תחילה לשם הדגשת הנקודות המקבילות לעלייתו שלו ושל חבורת תלמידי הגר"א. כלומר, יש לקחת בחשבון שתיאור עליית ר"ע, נכתב מנקודת מבט השוואתית לעלייתו שלו ושל תלמידי הגר"א, כך שיתכן וישנם צדדים נוספים לעליית ר"ע שלא באו לידי ביטוי בדברי ר"י.⁴

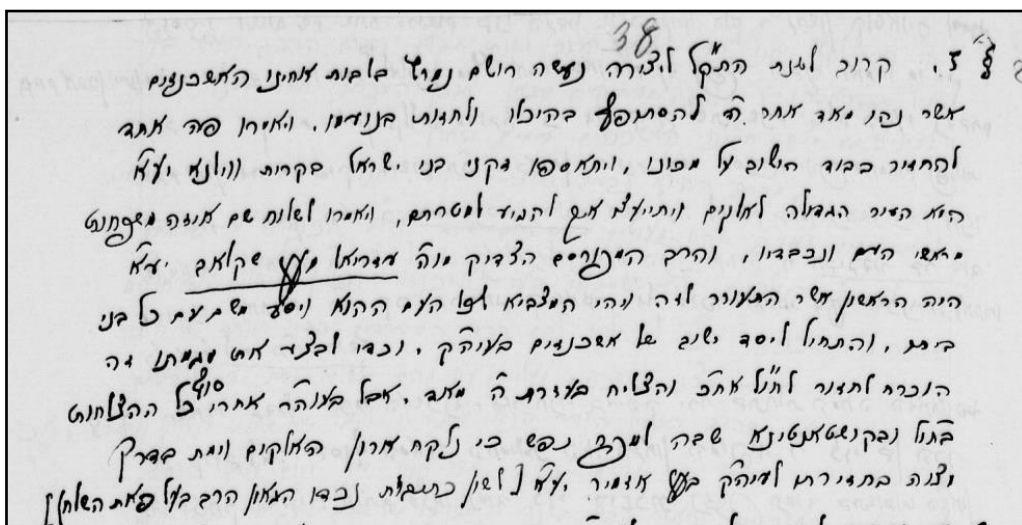
ואכן, א"ל פרומקין על אף שהוא מסתמך על דברי ר"י, כולל בדבריו, בגירסה הנדפסת, פרטים שלא נזכרו בדברי ר"י, בעיקר אודות הרקע להתעוררות לעלייה ולהחלטת נכבדי וילנה להעמיד מחדש את הקהילה האשכנזית בירושלים. **"שועת אחינו האשכנזים גרי עיה"ק בימים האלה באה והגיע גם עד אחיהם אנשי גאולתם, בני רוסיא ופולין, ותעש שם רושם נמרץ בלבבם הטהור, ואספו אסיפה גדולה מגאוני וגדולי רוסיא, בעיר וילנא המעטירה. ושם גמרו פה אחד להחזיר כבוד ישוב האשכנזים בירושלים על מכוננו, ויועצו להגיע למטרתם, ויאמרו לשלוח לירושלים איזה משפחות מראשי גדוליהם אשר יודעו על ידם איך ובמה לרפא מחץ מכתם. והתנדב לדבר ההוא הרב הצדיק המפורסם**

⁴ האם הגר"א היה קשור לכינוס בוילנה ולשליחת קבוצת המשפחות לירושלים? להבנת, התשובה היא לא. המקור היחיד לכל סיפור עלייה זו הוא ר"י, והוא אינו מציין קשר שכזה, קשר שאילו היה קיים, כתלמידו של הגר"א היה ר"י וודאי מזכיר זאת. בהקשר זה אציין, שלהערכתי נסיון עלייתו של הגר"א לא"י היה כפי הנראה כשנתיים קודם לכן, בקיץ תקכ"ז (1767), בראשית שנת תקכ"ח כבר היה חזרה בוילנה (א' אליאך, 'מתי ניסה הגר"א לעלות לארץ-ישראל?', בתוך: הגאון מוילנה – אנתולוגיה, ת"א 2020, עמ' 52-59).

ר' עזריאל משקלוב, זקנו של הגאון בעל פאת השלחן, ויהי הוא הראשון אשר התנדב להענין הקדוש הזה, ויהי המצביא לכל הבאים עמו, ויסע משם הוא בני ביתו, בשנת תקל"ב, והחל ליסד את הישוב של האשכנזים. ואחרי בחנו וידעו כל המעצורים והמפריעים, חזר עוד לחוץ לארץ כדי לבצע את הענין הזה, ולהשיב שולחיו דבר. והצליח מאד בכל אשר פנה, והשתדל אצל גבירי קושטא האצילים השועים אשר עניני אה"ק מסורים אל לבם. וכן אחר כך בבואו בארצות רוסיה ופולין, הצליח דרכו לפניו. אך סוף סוף, היתה כל הצלחתו למפח נפש, כי נלקח ארון האלקים וימת בדרך מצוה בק"ק אזמיר, בחזירתו לבוא לעיה"ק⁵.

ההבדל הבולט ביותר בתיאורו של פרומקין בהשוואה לדברי ר"י, הוא הרקע לסיפור העלייה, רקע שאינו מקבל ביטוי בדברי ר"י. לדבריו, באותה עת התגוררו יהודים אשכנזים בירושלים שסבלו, הם זעקו לעזרה מאחיהם האשכנזים שבחו"ל⁶. בעקבות כך התכנסו רבני רוסיה בוילנה, שם הוחלט לשלוח קבוצת נכבדים שיעלו לירושלים כדי להיות לעזר לייצובה ולחידוש עצמאותה של הקהילה האשכנזית שם.

פרט נוסף הנמצא בדברי פרומקין, הוא אזכור התאריך תקל"ב (1772) כשנת עלייתו של ר"ע, פרט זה נזכר בידי ר"י במקום אחר⁷. פרט זה אינו עומד בסתירה לתאריך של שנת תק"ל (1770) הנזכר בדברי ר"י, שכן תק"ל הוא תאריך הכינוס בוילנה בעוד תקל"ב הוא תאריך עלייתו של ר"ע בפועל⁸.

העתקת דברי ר"י בכתב ידו של פרומקין (תוח"י, ג, כת"י, עמ' 38)

⁵ א"ל פרומקין, תוח"י, ג, עמ' 72, ע"פ זכרונותיו של ר' ישראל משקלוב "האמת מארץ תצמח" (ראה מורגנשטרן, מיסטיקה ומשיחיות, עמ' 163-167).

⁶ פרומקין מספר על כך עוד קודם לכן (שם, עמ' 69-70).

⁷ "אז קמתי אני עפר ארץ ישראל, בהמנוח המפורסם מר"ה שמואל ז"ל, בהצדיק המפורסם מר"ה עזריאל ז"ל. שגם בשנת תקל"ב נסע לירושלם והתחיל ליסד שם ישוב האשכנזים, ונסע לחו"ל והצליח שם בקושטא, ומת בדרך מצוה בק"ק אזמיר בחזירתו" (א"ל פרומקין, תוח"י, ג, עמ' 140-141). קטע זה הוא כפי הנראה המקור של פרומקין לתאריך זה. גירסה זו קיימת גם בהעתק כתב ידו של פרומקין (הספרייה הלאומית, Ms. Heb. 32 = 24).

⁸ בקטע לאחר מכן (שם, עמ' 72) כשמזכיר פרומקין את ר' חיים שבתי'ל'ס שעלה לדבריו עם ר"ע הוא כותב זאת כך: "עם הרב ר' עזריאל הנ"ל התלוה בשנת התק"ל", כך גם בהעתק כתב ידו של פרומקין הנ"ל. לעומת זאת, באותו העתק בכתב ידו של פרומקין הוא דווקא משמיט את המילים "בשנת תקל"ב" שנדפסו בתיאור עליית ר"ע.

הרקע לעלייה

ממסמכים רבים הנמצאים כיום בידינו, שחלקם כפי הנראה עמדו גם לעיניו של פרומקין, אנו יודעים רבות אודות הרקע ההיסטורי לסיפור עלייה זה.

מאז מנוסתם של חבורת ר' יהודה החסיד מירושלים במרחשון שנת תפ"א (1720), לאחר צבירת חובות עתק לערביי העיר, לא יכלו אשכנזים לחיות בירושלים בגלוי כאשכנזים, שכן הנושים הערבים דרשו את כספם בחזרה מידי כל אשכנזי באשר הוא. בעקבות כך, האשכנזים, אלו מהם שהמשיכו להתגורר בירושלים, לא החזיקו עוד במוסדות משלהם אלא השתמשו במוסדות הספרדים בירושלים ולהתלבש כספרדים⁹.

"היתכן שחכמי האשכנזים יוכלו לדור בירושלים ת"ו זולתי סמך כוללות הספרדים וכמה הוצאות מתרבים לספרדים בעבורם צאו וראו היש להם בית המדרש קבוע ללמוד בו, או איזה בית הכנסת להתפלל בו, או איזה תלמוד תורה לבניהם, או אחוזת קרקע לבית הקברות, אלא לימודם בישיבות הספרדים ותפלתם בבהכ"נ של הספרדים ובניהם לומדים בת"ת של הספרדים וקבורתם בבית החיים של הספרדים"¹⁰.

את כספי ה"חלוקה" אותם אספו שליחי הספרדים בקהילות אשכנז, קיבלו אשכנזי ירושלים מידי הספרדים. דבר זה גרם עם השנים לתרעומת בקרב חבורת האשכנזים יושבי ירושלים, שטענו שאינם מקבלים את מלא התרומות המיועדות להם, וניסו לשנות זאת באמצעות שליחת שליחים מטעמם לקהילות אשכנז.

בנקודת הזמן הרלוונטית לענייננו, מנהיגה ורבה של קבוצת האשכנזים בירושלים, שמנתה אז מעל 50 נפשות¹¹, היה ר' נסים חיים ירוחם וילנה ב"ר יעקב וילנה, שאביו היה מחבורת ר' יהודה החסיד שנאלצו לברוח מירושלים ומחבר ספר "מאורות נתן"¹².

באייר תקכ"ח (1768) שלחו ראשי הקהילה הקטנה ובראשם ר' נסים חיים ירוחם וילנה, את השד"ר ר' חיים אהרן ב"ר אברהם גרשון מקיטוב¹³, בן אחותו של ר' ישראל בעש"ט מייסד תנועת החסידות, לקהילות אשכנז, כדי לשכנעם להפנות את כל כספי האשכנזים אליהם¹⁴.

⁹ ר' משה ירושלמי, בשנת תקכ"ט (1769) (א' יערי, מסעות א"י, עמ' 448).

¹⁰ אגרת פקידי ירושלים בקושטא (א' יערי, שלוחי א"י, עמ' 533).

¹¹ אגרת לקהילת מץ משנת תקכ"ח (1768), אצל לונץ, ירושלים ב, עמ' 156.

¹² א' יערי, שלוחי א"י, עמ' 340-337.

¹³ בחזרתו משליחותו חזר לטבריה, שם נפטר בכ"ג ניסן תקל"ג (ע"פ מצבתו שם).

¹⁴ א' יערי, שלוחי א"י, עמ' 531-530.

י' גולדהבר (משולחנו של יחיאל גולדהבר, מטות מסעי תשע"ה, עמ' ב, ושם הע' 4) סבור שר"א יצא לשתי שליחות שונות: לא בתקכ"ח (1768) כדעתו של יערי (שלוחי א"י, עמ' 530) אלא בתקכ"ו (1766) ובתקכ"ט (1769). ד"ב ברילינג ציין שליחות אחת שיצאה בתקכ"ו (על שלוחי א"י בגרמניה במאה ה"ח, בתוך: סורא ד, תשכ"ד, עמ' 251), אם כי מדברי ברילינג נראה שלא היה מודע לאגרת השליחות של שנת תקכ"ח וגם לא עמד על הפער המשמעותי בין תקכ"ו לבין האיזכור הראשון ממסעו של רח"א רק מספר שנים לאחר מכן – בתקכ"ט.

לגבי תקכ"ו, גולדהבר מסיק שר"א יצא לשליחותו לא בתקכ"ח כדברי יערי, אלא בתקכ"ו, זאת על סמך איזכור חתימת ר' ירוחם וילנה על אגרת משנת תקכ"ו בפנקס קהילת הייצפלד (עמ' 272) שהוצגה בפני דייני פיורדא. אך לא סביר בעיני שאם אכן יצא רח"א בחוף תקכ"ו אחרי פ' ויצא (תאריך חתימת ר"י וילנה) שהספיק לעשות מסע בקרב קהילות אשכנז ואף להספיק לחזור לירושלים ולצאת שוב בר"ח אייר תקכ"ח (תאריך כתיבת אגרת שליחותו מירושלים לקהילת מץ). מה גם שאין תיעוד לשליחות שכזו שלו באף אחד מפנקסי קהילות אשכנז, בניגוד בולט לשליחות אליה יצא בתקכ"ח, לה יש אזכורים רבים. סביר איפוא להניח

בתחילה, הצליח השד"ר רח"א הצלחה גדולה במטרת שליחותו¹⁵, כשבכמה וכמה מקהילות אשכנז הוחלט שלא להמשיך עוד לתת כספים לשד"רים ספרדים אלא לתת לשד"רים אשכנזים בלבד. אך בעקבות מחאות הספרדים נגד טענותיו של רח"א, קיבלו ר' יחזקאל לנדא ה"נודע ביהודה" בשנת תקל"א (1771)¹⁶ ור' שאול מאמשרדס¹⁷ את טענותיהם, וקבעו שיש להחזיר את המצב לקדמותו. כשטענתם המרכזית של שלוחי הספרדים היתה שהם אינן מקפחים את האשכנזים אלא אף מאפשרים להם השתתפות מלאה בפעילותן של מוסדות הקהילה, כשהם מקצצים מכספי התמיכה רק את כספי המסים שעל הקהילה לשלם לשלטונות¹⁸.

זהו לכאורה הרקע מאחורי הכינוס שנערך בוילנה למען קהילה אשכנזית בירושלים. עם זאת, יש לברר האם ישנו קשר ישיר בין שליחותו של רח"א לבין ההתעוררות לקיומו של הכינוס בוילנה. כלומר, האם רח"א עצמו הגיע במהלך שליחותו עד לוילנה.

האם הגיע השד"ר ר' חיים אהרן עד לוילנה?

בידינו עדויות רבות מקהילות אשכנז במערב אירופה משליחותו של רח"א, מהשנים תקכ"ט-תקל"א (1769-1771), אך אין בידינו אף עדות מקהילות מרכז ומזרח אירופה, שיעידו על כך שרח"א המשיך מזרחה לכיוון קהילות פולין וליטא. מה שמעורר את השאלה אם אכן עבר בשליחותו בין קהילות מזרח אירופה, בפולין וליטא ווילנה בכללן. והנה, מצירוף כל העדויות מקהילות אשכנז השונות במערב אירופה, עולה התמונה הבאה:

בראשית שנת תקכ"ט (סוף 1768)¹⁹ עבר רח"א בקהילות אמשטרדם (הולנד), מץ (צרפת) ופרנקפורט דמיין (הסן, גרמניה), אותן שכנע לתת לידיו את כספי א"י, תוך החלטה להעביר מכאן ואילך את כספי א"י רק לשליחים אשכנזים. בשלב זה השהה רח"א את מסעו בקרב קהילות אשכנז, ובטרם המשיך את דרכו בין קהילות אשכנז, שלח את הכספים שבידו לירושלים, כשהוא ממתין לקבלת קבלות מירושלים על הכספים כדי שיוכל להציגן בפני קהילות הבאות כדי להגדיל את האמינות בשליחותו בעיניהן.

שרח"א היה אמור לצאת בתקכ"ו אך שליחות זו יצאה אל הפועל רק בתקכ"ח. זאת לכאורה הסיבה מדוע בשליחות של תקכ"ח מציג רח"א את האגרת שנכתבה בתקכ"ו, שכן זו הפעם הראשונה שמנהיגי הקהילות נחשפו אליה. אגרת זו מדברת על יחס הספרדים לאשכנזים, נושא שבאגרת תקכ"ח לקהילת מץ אינו נזכר. לגבי תקכ"ט, צודק יערי שסביר יותר שהשליחות יצאה לפועל בתקכ"ח ולא בתקכ"ט, שכן האגרת לקהילת מץ היא משנת תקכ"ח.

¹⁵ א' יערי, שלוחי א"י, עמ' 531-532.

¹⁶ פנקס קהילת הייצפלד, עמ' 308. ר' א' יערי, שלוחי א"י, עמ' 532. ור' פנקס פקוא"מ כת"י, כרך 8, דף 99 ע"א.

¹⁷ מ' בניהו, קונטרס על חלוקת כספי א"י מארצות אשכנז, סורא, א [תשי"ד], עמ' 125.

¹⁸ פרשייה זו סופרה בתמצות עשרות שנים מאוחר יותר בידי רצ"ה לעהרן לר' משה סופר אב"ד פרשבורג ה"חתם סופר" (ריבלין וריבלין, אגרות הפקוא"מ, א, תקפ"ו-תקפ"ז, עמ' 265; אגרות הפקוא"מ כת"י, כרך 8, דף 99 ע"א).

¹⁹ אגרת שליחותו של רח"א שנכתבה עבור קהילת מץ בצרפת, נכתבה בירושלים בר"ח אייר תקכ"ח (18 לאפריל 1768), סביר איפוא להניח שרח"א יצא לדרכו זמן קצר לאחר מכן. ואילו הקבלה לתרומת קהילת פפד"מ נכתבה בכ"א אייר תקכ"ט (28 למאי 1769). נמצא, שסביר להניח שרח"א עבר בקהילות אלו בסביבות ראשית שנת תקכ"ט, כך ישנו מספיק זמן כדי שיוכל לשלוח את הכספים שבידו לא"י לירושלים עד לאייר באותה שנה, אז כתבו בירושלים את הקבלות עבור כספים אלו.

בידינו מסמך על כך שבכ"א אייר תקכ"ט (28 למאי 1769) נכתבה קבלה בירושלים לתרומתם של קהילת פפד"מ²⁰, אז נכתבו ככל הנראה קבלות לתרומותיהן של קהילות נוספות, כמו אמשטרדם ומץ, בהן כבר עבר רח"א. קבלות אלו נשלחו בחזרה לרח"א.

רק בפורים, י"ד אדר תק"ל (11 למרץ 1770), לאחר שכבר הגיעו הקבלות לידי רח"א המשיך במסעו והגיע לקהילת פיורדא, להם הציג את רשימת התרומות של קהילות בהן כבר עבר ואת הקבלות על כספים אלו שנשלחו אליו בחזרה מירושלים. מפיוורדא המשיך לקהילות רבות אחרות באשכנז.

תמונה זו מציפה את השאלה, היכן היה רח"א מעל כשנה, בין מסעו בחודשים הראשונים של שנת תקכ"ט במערב אירופה ועד לאדר תק"ל, אז המשיך במסעו בין קהילות מערב אירופה? מהקבלה שנכתבה בירושלים עבור קהילת פרנקפורט ד"מ עולה, שרח"א עצמו לא חזר בינתיים לירושלים אלא שלח את הכספים לשם בידי שליח אחר, עם זאת אין בידינו אף איזכור להמשך מסעו בתקופה זו של כשנה. אם כך, היכן שהה בזמן זה?

להערכתנו, איזכור הכינוס בוילנה בידי ר"י, מוביל למסקנה שסביר יהיה לשער שבתקופה זו המשיך רח"א מזרחה לקהילות פולין וליטא²¹, וזו הסיבה לכך שאין אף אזכור להימצאו אז במערב אירופה. ייתכן, שניתן אף להצביע על נקודת זמן ברורה יותר, זו העולה לכאורה מדברי ר"י משקלוב הנזכרים, המספר שההתעוררות בענין ירושלים והכינוס בוילנה היו: "קרוב לשנת התק"ל ליצירה". מה שמתאים עם ההנחה הסבירה שהכינוס נערך לקראת סוף שנת תקכ"ט, בתוך טווח הזמנים הרלוונטי. כלומר, ניתן לשער שבקיץ תקכ"ט (1769) הגיע רח"א לליטא לעורר אודות קשיי האשכנזים בירושלים, בעקבות כך נערך כינוס בוילנה, בו הוחלט על שליחת קבוצת משפחות של חשובים ונכבדים שתחזק ותעמיד את קהילת האשכנזים בירושלים על תילה. וזה ההסבר ל"חור השחור" בין שני חלקי מסעו של רח"א בין קהילות אשכנז במערב אירופה.

נקודה לברור בענין זה, היא מה היתה עמדתם של "רוזני וילנה" ביחס לפסקו של ר' יחזקאל לנדא ה"נודע ביהודה", שקבע שיש להמשיך את המצב הקיים של שליטת הספרדים על כספי התרומות מקהילות אשכנז. אין בידינו מידע ברור בענין זה, אם כי מתיאורו של ר"י משקלוב משתמע שעמדתם העקרונית היתה להגיע למצב של קהילה אשכנזית עצמאית בירושלים, קהילה העומדת בזכות עצמה, שלא כעמדתו של ר"י לנדא²². עם זאת, לא ברור אם עמדה זו השתנתה בעקבות פסקו ומעמדו של ר"י לנדא, ואמנם אין בידינו מידע על פעולות נוספות שעשו בענין לאחר עלייתו של ר"ע משקלוב.

²⁰ אוסף ליהמן, GNB (סרט מס' 72966). י"ש גפנר, אור כי טוב, מהדור' תשנ"ט, עמ' כז; משולחנו של יחיאל גולדהבר, מטות מסעי תשע"ה, עמ' ג.

²¹ יש לציין, שכשמאריך ר"י לנדא בענין שליחותו של רח"א והתנגדותו לפעולותיו (פנקס הייצפלד, עמ' 308), הוא אינו מציין שרח"א הגיע אליו לפראג. יש בכך כדי להצביע על כך שרח"א אכן לא הגיע לפראג אשר במרכז אירופה.

²² אם כי, ייתכן שזה משקף יותר את מטרת עליית תלמידי הגר"א אותה מקביל ר"י לעליית סבו ר"ע, כשהחליטו על הקמת קהילה עצמאית וכולל חדש – "כולל הפרושים", כאמור.

יצויין, שמתאורו של ר"י משקלוב וגם מהתיאור המורחב של פרומקין, עולה שר"ע משקלוב השתדל אצל פקידי א"י בקושטא, מה שמלמד שניסה לשקם את הקהילה האשכנזית בירושלים תוך כדי שיתוף פעולה עם ההנהגה הספרדית.²³

"משפחות מראשי העם ונכבדיו"

מלבד הפרטים המעטים על עליית ר' עזריאל משקלוב עצמו, אין בידנו פרטים רבים על עולים נוספים שעלו עמו באותה עת. ר' ישראל משקלוב מציין שנשלחו לעלות לירושלים "משפחות מראשי העם ונכבדיו". מי שנכלל בהגדרה זו היה כפי הנראה אחד ממנהיגי ופרנסי וילנה²⁴, הנגיד ר' חיים ב"ר חיים שבתי'ס²⁵. ר' חיים, שנולד לאחר פטירת אביו ר' חיים, על-שמו נקרא, היה חתנו של אחד מדייני וילנה – ר' שבתי שו"ב ב"ר אלחנן חפץ מצאצאי ר' משה רבקה מחבר "באר הגולה"²⁶. בתחילה, עלה ר"ח אף הוא ככל הנראה לירושלים²⁷, אך לאחר כשלוש חידוש עצמאותה של הקהילה האשכנזית בירושלים²⁸, עבר לטבריה, שם היה מראשי הקהילה האשכנזית הקטנה שם, ומראשי חבורת "אנשי וילנה" שם בפרט²⁹. אנו מוצאים אותו חתום בטבריה בשנת תקל"ח (1778) על אגרת מטעם ראשי הקהילות בטבריה לשליחותו של ר' רפאל ישעיה אזולאי בנו של החיד"א לחו"ל, כ"חיים אשכנז מווילנא"³⁰. בסביבות שנת תקמ"ב (1782) חזר ר"ח לירושלים, שם נפטר לאחר מספר שנים בז' ניסן תקמ"ו (1786) ונקבר בהר הזיתים.³¹

---

²³ א' מורגנשטרן, מיסטיקה ומשיחיות, עמ' 165, הע' 79.

²⁴ כבר בפנקס חברת ת"ת דווילנא (דף 17) הוא מצויין בתק"ט כ"הרבני המנהיג" (אז הזמין כתיבת ס"ת). הוא חתום עם רבני וילנה על אגרת תמיכה במקבץ נדבות קראי מווילנה בתקט"ו (1755).

²⁵ פרומקין, תוח"י, ג, עמ' 72, ובהרחבה אצל מורגנשטרן, מיסטיקה ומשיחיות, עמ' 168-173.

בניו ר' שמואל לנדא ור' אליעזר נותרו בוילנה והיו מהנגידים הממונים על כספי א"י. ביולי 2019 נמצאה בחפירות ארכיאולוגיות של ביהכנ"ס הגדול של וילנה כתובת הקדשה שלהם לזכר הוריהם שעלו לא"י, הכתובת ותוכנה נזכרים אצל מגיד (עיר וילנא, שם).

²⁶ מורגנשטרן (מיסטיקה ומשיחיות, עמ' 171-172), סבור שר' שבתי עלה אף הוא באותה עת ועמד בהמשך בראש חבורת ה"מתנגדים" בטבריה לרמ"מ מויטעפסק. מורגנשטרן אף הציע כי בנו לכאורה של ר"ש – ר' אלחנן – עלה אף הוא עמם והיה מראשי הקהילה בטבריה. אך ראה בנספח ב' (עמ' 11-12) שר"ש כלל לא עלה, שכן נפטר שנים רבות קודם לכן, וכי אין הוכחה כלל שהיה לו לר"ש בן בשם ר' אלחנן.

²⁷ לא ברור באיזו שנה עלה ר"ח. פרומקין מציין שעלה עם ר"ע משקלוב בשנת תק"ל (1770) - "עם הרב ר' עזריאל הנ"ל התלוה בשנת התק"ל" (תוח"י, ג, עמ' 72), ומציין שכך גם כותב ה"נ מגיד בקריה נאמנה. דברי מגיד: "ועלה לארץ ישראל, כנראה בשנת תק"ל" (ק"נ, עמ' 180). עם זאת, בגירסת הדפוס בקטע קודם מציין פרומקין שר"ע עלה רק בשנת תקל"ב (1772), כנראה על סמך דברי ר"י משקלוב בהמשך (תוח"י, ג, עמ' 140-141). א' ריבלין מעיר (שם, עמ' 72, הע' 2), על סמך איזכור שנת תקל"ב בעליית ר"ע, שיש לתקן בתיאור עליית ר"ח את שנת העלייה לתקל"ב.

²⁸ ייתכן שגורם נוסף לכישלון היה הרעב הכבד ששרר בירושלים בשנת תקל"ב (1772) שגבה מאות קורבנות מיהודי העיר (א"ל פרומקין, תוח"י, ג, עמ' 94).

²⁹ ארחיב על חייו ופעולתו של ר"ח בטבריה במאמר נוסף אותו אני מקווה לפרסם בקרוב.

³⁰ אוסף מורגנשטרן, הספרייה הלאומית, P330 (3).

³¹ אשתו שרה, בת ר' שבתי שו"ב חפץ הנזכר, נפטרה בירושלים בד' אדר תקמ"ב (1782) ונקברה אף היא בהר הזיתים, שם קבריהם עד היום.

שני בניו, ר' שמואל לנדא³² ור' אליעזר³³, עמדו בראש גבאי א"י בוילנה באותה עת. אצלם קובצו כספי הנדבות למען יושבי א"י ונשלחו על-ידם לטבריה לידי אביהם ר' חיים³⁴.

א"ל בריסק (חלקת מחוקק, ב, שורה כא, מצבות לט-מ) מציין שתי מצבות ללא פרטים רבים, של "האשה הכבודה מרת שרה נ"ב כה"ר חיים אשכנזי" ושל "הח' המעולה כה"ר חיים אשכנזי" (המצבות קיימות גם היום). פרומקין מודע לפטירתו בירושלים אבל לא למגוריו בטבריה (תוח"י, ג, עמ' 72).

³² נפטר בתקע"ח (קלויזנר, קורות בית העלמין הישן בוילנה, עמ' 63). ר"ש היה חתנו של ר' חיים מברודי. שניים מבניו הם ר' אליעזר לנדא מהורודנה מחבר "דמשק אליעזר" על ביאור הגר"א על שולחן-ערוך אורח-חיים, בן נוסף הוא ר' יצחק אליהו לנדא המגיד מוילנה.

³³ נפטר ב"ח אד"ב תקס"ה (1805). על מצבתו נזכרת עליית אביו לא"י: "הוא דמשק אליעזר בן איש חיים אשר הלך לפני ה' בארצות החיי' בארעא קדישא דישראל" (פין, קריה נאמנה, עמ' 219).

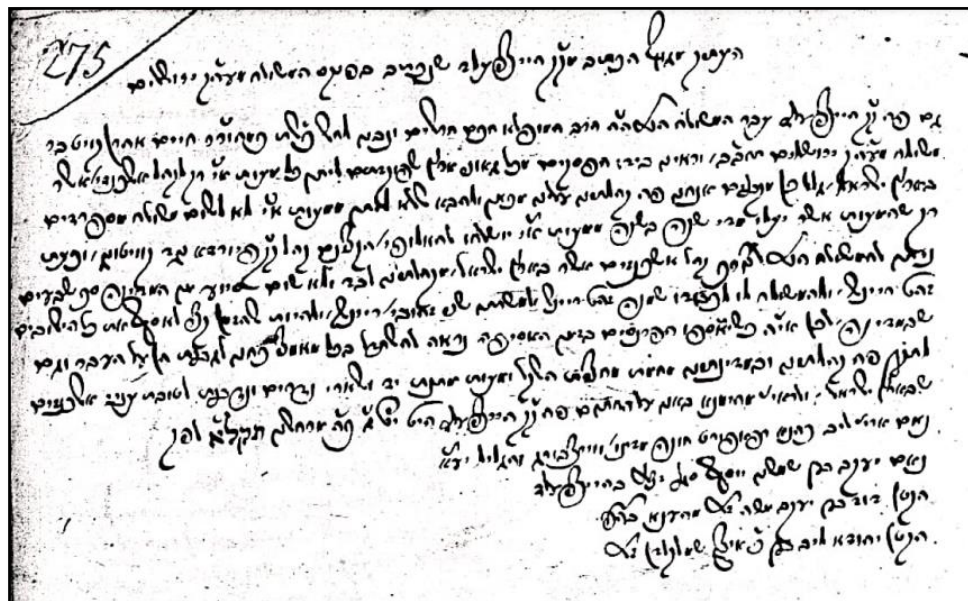
³⁴ א' מורגנשטרן, מיסטיקה ומשיחיות, עמ' 355-356; י' ברנאי, אגרות חסידים מא"י, עמ' 81.

מהלך מסעו של ר' חיים אהרן מקיטוב בקהילות אשכנז

בסוף שנת תקכ"ח – תחילת תקכ"ט (1768) הגיע ר' חיים אהרן ב"ר אברהם גרשון מקיטוב לאמשטרדם³⁵, מן ופרנקפורט ד"מ, מהם קיבל את כל כספי א"י שהיו ברשותם³⁶. בשלב זה שלח את הכספים לירושלים, ובטרם המשיך במסעו בין קהילות אשכנז המתין לקבלות שחזרו מירושלים, כדי שיוכל להמשיך במסע השכנוע כשהוא מציג לא רק את אגרות השליחות מירושלים אלא גם את תיעוד התרומות של הקהילות האחרות מתוך פנקס השליחות שבידו ואת הקבלות עבור התרומות שנשלחו חזרה מירושלים. יש בידנו קבלה שכזו, שנכתבה בכ"א אייר תקכ"ט (1769) עבור תרומתם של קהילת פפד"מ.

רק בחורף תק"ל (1770) חזר רח"א להסתובב בין קהילות אשכנז. לאחר שהגיעו לידיו קבלות מירושלים לתרומות הקודמות, חזר לקהילות שתורמו קודם לכן והתרים אותם שוב. מציינים זאת דייני קהילת פיורדא, אליהם הגיע באדר תק"ל (1770): "ומן שארי כתבים ומכתבים שונים שבאו אלינו מאיזה קהילות גדולות במדינות אשכנז, אשר שם נאמר ונשנית שקבלו כתבים עם קוויטונגין מן קהל ירושלים על המעות שנשתלחו לידם בהשתדלות הרב מו"ה חיים אהרן

נר"י³⁷.

העתק מתוך פנקס השד"רות של רח"א בפנקס הייצפלד (עמ' 275)

³⁵ להאג כפי הנראה לא הגיע, כך עולה לכאורה מכך שרח"א אינו מופיע ברשימת חלוקת כספי א"י מהאג בתקופה זו (הרשימה פורסמה אצל א' מורגנשטרן, מיסטיקה ומשיחיות, עמ' 338). אם ר' שאול מאמשטרדם שהתנגד למטרת שליחותו של רח"א (מ' בניהו, קונטרס על חלוקת כספי א"י מארצות אשכנז, סורא, א [תשי"ד], עמ' 125), התנגד למגמתו של רח"א כבר מלכתחילה, ייתכן וזה ההסבר מדוע לא קיבל בהאג את כספי א"י לידיו, שם כיהן אז כרב הקהילה גיסו של ר"ש – ר' שאול הלוי סג"ל.

³⁶ על-פי הקבלה שנכתבה בירושלים בשנת תקכ"ט (1769), הכספים ממך וצרפת נשלחו לפפד"מ ומשם לירושלים, מה שמצביע על כך שכפי הנראה קודם עבר בפפד"מ ורק אחר כך במץ.

³⁷ פנקס הייצפלד, עמ' 272.

יש בידינו תיעוד למסעו של רח"א מרשימה ארוכה של קהילות אשכנז, כשפנקס קהילת הייצפלד³⁸ מעתיק מתוך פנקס השליחות של רח"א את כל קהילות אשכנז אליהן הגיע עד הגיעו אליהם, להייצפלד:

י"ד אדר תק"ל – פיורדא, שם קיבל רח"א כספים.

כ"ג תמוז תק"ל – החלטת בי"ד פיורדא להעביר מכאן ולהבא את כספי א"י לאשכנזים בלבד.

ג' אב תק"ל – פייארשדארף.

כ"ב אב תק"ל – באמברג.

ג' מרחשון תקל"א – בורגפרעפיד.

(מרחשון תקל"א) – לענדרשהוויזן.

(מרחשון תקל"א) – קליין שטייניך.

(מרחשון תקל"א) – אובר לויארינגען.

(מרחשון תקל"א) – מאמלשדארף.

(מרחשון תקל"א) – מרצבאך.

(מרחשון תקל"א) – קלייסדארף.

(מרחשון תקל"א) – בורג קונשטאט.

(מרחשון תקל"א) – אלטן קונשטאט.

כ"ה מרחשון תקל"א – הייצפלד.

בידינו תיעוד משתי קהילות נוספות מהמשך מסעו:

כ"ו שבט תקל"א – לנדוי³⁹.

כ"ז אדר תקל"א – אייזנשטאט⁴⁰.

³⁸ עמ' 272-275. פורסמו בידי ד"ב ברילינג ('על שלוחי א"י בגרמניה במאה ה"ח', בתוך: סורא ד, תשכ"ד, עמ' 250-275).

³⁹ פנקס לנדוי, עמ' 103.

⁴⁰ "היום יום ד' כ"ז אדר ניתן להחכם התו' המופלא מו"ה חיים אהרן אשכנזי מקרתא דירושלם סך עשרים וארבעה זהו' ממעות א"י" (פנקס אייזנשטאט, קסט ע"א), בתיעוד לא מצויינת השנה. ד' וואכשטיין (מילואים לתולדות חכמי ירושלים לא' ריבלין, עמ' 41) קבע את השנה לתקכ"ח (1768), אך זה בלתי אפשרי שכן רח"א יצא כאמור לשליחותו מירושלים רק מספר חודשים לאחר מכן, בקיץ (יערי, שלוחי א"י, עמ' 531, הע' 34). יערי (שם, עמ' 531) מציע את השנים תקכ"ט (1769) או תק"ל (1770). ואילו ד"ב ברילינג קובע שמדובר בשנת תקכ"ט (1769) ('על שלוחי א"י בגרמניה במאה ה"ח', שם, עמ' 251). לדעתי, השנה הנכונה היא תקל"א (1771), שכן בכת"י מופיע "יום ד'" (פרט זה נשמט אצל יערי), כ"ז אדר (פשוט) חל ביום ד' בטווח השנים הרלוונטי רק בשנים תקכ"ח ותקל"א. מכיון ששנת תקכ"ח אינה רלוונטית כאמור, נותרנו איפוא עם שנת תקל"א.

האמנם עלה ר' שבתי ב"ר אלחנן חפץ מוילנה לא"י?

פרומקין, מציין את ר' חיים ב"ר חיים שבתיל'ס כמי שעלה עם ר' עזריאל משקלוב בשנת תקל"ב (1772)⁴¹. על-פי הצעתו של מורגנשטרן⁴², עם ר"ח שבתיל'ס עלה גם חותנו, על שמו כונה, הדיין ר' שבתי שו"ב ב"ר אלחנן חפץ. לדבריו, עלה עם ר' שבתי גם בן שלו בשם ר' אלחנן.

על-פי הצעתו, ר' שבתי חפץ הוא זה הנזכר בדברי ר' מנחם מנדל מויטעפסק כאחד מראשי ה'מתנגדים' שנלחמו נגדו ונגד חסידיו בהגיעו לא"י: "והחדשים מקרוב באו ממדינת וואלין פאדלי' אוקריינא, הגם כי הוצאנו ממון רב עליהם, בראותם אותנו בדלות ושפלות ואין להם עוד עזר מאתנו, נתחברו אלו לאלו לצער אותנו, ובפרט הרב מוה"ר שבתי מוילנא"⁴³.

כמו כן, לפי הצעתו, זה החתום על אגרת השליחות עם רבני טבריה בשנת תקמ"ד (1784) בשם "אלחנן ווילנר", הינו בנו של ר' שבתי שעלה לדבריו אף הוא עמו⁴⁴.

הצעה זו, על פניה, הינה יפה וחושפת מספר דמויות שלא היו מזוהות עד כה. אך כפי שאראה בהמשך, הצעה זו שגויה. למעשה, ר' שבתי כלל לא עלה לא"י, שכן הוא נפטר בוילנה שנים לפני עליית חתנו ר' חיים שבתיל'ס, ואילו בנו ר' אלחנן, כפי הנראה – מעולם לא נולד.

ר' שבתי ב"ר אלחנן חפץ היה דיין בוילנה ושו"ב⁴⁵ ומצאצאי ר' משה רבקה ה"באר הגולה". מצאתי חתימתו בפנקס המדינה של ליטא⁴⁶ – "שבתי במוהר"ר אלחנן חפץ" בתאריך ז' אב תפ"ז (1727), הוא גם חתום על כמה פסקי דין מסביבות תקופה זו⁴⁷.

האיזכור המאוחר ביותר שמצאתי לר"ש בהיותו בין החיים הוא בפנקס השיעבודים של וילנה משנת תק"ב (1742), כ-30 שנה לפני עליית חתנו ר"ח לא"י, שם הוא נזכר לכאורה: "וע"פ מכירה של הרב מ' שבתי ג"כ למוהר"א הנ"ל החלק שלו ומסך שלשה ר"ט באוה"ב י"א אלול תק"ב"⁴⁸.

הוכחה ברורה לכך שנפטר ר"ש לפני עליית חתנו ר"ח שבתיל'ס בתקל"ב (1772), עולה מן העובדה שהוא נפטר כפי הנראה עוד לפני שנת תקכ"ז (1767). שכן בא' דר"ח טבת תקכ"ח (1778) חתם בנו ר' אליהו בין דיני וילנה כך: "אלי' בהרב מוהר"ר שבתי זלה"ה"⁴⁹.

⁴¹ א"ל פרומקין, תוח"י, ג, עמ' 72.

⁴² א' מורגנשטרן, מיסטיקה ומשיחיות, עמ' 171-172.

⁴³ י' ברנאי, אגרות חסידים מא"י, עמ' 84. הגירסה לפי כת"י, ר' אצל מורגנשטרן, שם, עמ' 172, הערה 99.

⁴⁴ בעקבות מורגנשטרן כתב כך גם א' סורסקי, יסוד המעלה, ב, עמ' שסד.

⁴⁵ שוחט ובודק. כך הוא מצוין באיזכורו כחותנו של ר"ח שבתיל'ס בכתבי היד של פרומקין לספרו תוח"י.

⁴⁶ 131 ע"א.

⁴⁷ ש"י פין, קריה נאמנה, עמ' 113.

⁴⁸ ר ע"א.

⁴⁹ פנקס חברת ת"ת בוילנה, 19 ע"ב. יש לשים לב לכך שר"א אינו מציין את שם אביו עם הסימנת "הכ"מ" ("הריני כפרת משכבו") כנדרש לפי ההלכה בשנת הפטירה בעת איזכור שם האב, מכאן שנפטר כפי הנראה לפני שנת תקכ"ז (1767).

ר"ש גם אינו מופיע במפקד האוכלוסין של וילנה בשנת 1765 (תקכ"ה), גם לא בנו המוצע ר' אלחנן. למעשה, אין הוכחה שם ממש לקיומו בכלל של בן לר"ש בשם "אלחנן"⁵⁰. העלמותו של ר"ש מן הרשימות והפנקסים של וילנה משנת תק"ב (1742) ואילך, מצביעה על כך שסביר יהיה להניח שנפטר זמן לא רב לאחר מכן, עשרות שנים לכאורה לפני עליית חתנו ר"ח.

נמצא, כי ר' שבתי ב"ר אלחנן חפץ נפטר בוילנה ולא עלה לא"י בשנת תקל"ב (1772), אז כבר לא היה בין החיים, לכאורה כבר משך שנים רבות קודם לכן.

היה לר"ש בן, ר' אליהו, שהיה אף הוא דיין בוויילנא⁵¹. בן זה היה אחד הדיינים בנושא המחלוקת המפורסמת נגד רבה של וויילנא⁵². לר' אליהו זה היה בן בשם ר' שבתי שו"ב⁵³, שנקרא על שם סבו⁵⁴. דווקא נכד זה ייתכן ועלה מאוחר יותר לא"י, אולי במסגרת עליית הפרושים⁵⁵.

לאחר כל זאת, מי הוא איפוא ר' שבתי מוויילנא שלחם נגד רמ"מ מויטעפסק? עד כה לא מצאתי זיהוי משכנע לדמות זו.

לגבי ר' "אלחנן ווילנר", החתום בין רבני טבריה בשנת תקמ"ד (1784), אמנם אין בידי הוכחות ברורות לכך, אך ייתכן ומדובר בר' חנן מוילנה, שעלה בעת עליית חבורת ר' מנחם מנדל מפרמישליאן בסוף שנת תקמ"ד (1764), יחד עם ר' אורי שפירא מוילנה⁵⁶.

⁵⁰ ישנו אמנם איזכור אחד לשם שכזה אצל ד"ט אפרתי (תולדות אנשי שם, עמ' 39), הכותב כך: "ואחיהו הגביר המפורסם הרה"ג מו"ה אלי' פעסעלעס, שהיה חתן הרב הגדול מו"ה אלחנן, בהרב ר' שבתי חפץ ז"ל". אך אני משער שזו טעות של היפוך השמות הבן עם האב. שכן אין בנמצא איזכור לדמות בשם זה ובתואר שכזה באף מקום אחר. מה גם שאשתו המוכרת של ר"א פעסעלעס, שאף נפטרה אחריו (הוא בתקל"א והיא בתקל"ה), היתה חיה ב"ר יוסף בלוך (י' קלויזנר, קורות בית העלמין הישן בוילנה, עמ' 78), כך שאולי מדובר באשה אליה היה ר"א נשוי עוד לפני, בצעירותו לכאורה. אפשרות שכזו יכולה להסתדר מבחינת הגילים אם נניח שמדובר בביתו של ר' שבתי אף פחות סביר אם מדובר בנכדה (בת בנו) של ר"ש. לא מצאתי לעת עתה מקור נוסף להיותו של ר"א פעסעלעס חתן במשפחתו של ר' שבתי חפץ, לא שלו ולא של בנו.

⁵¹ נפטר ה' אלול תק"נ (ש"י פין, קריה נאמנה, עמ' 180; מגיד, עיר ווילנא, עמ' 92; 103).

העליתי אפשרות בעבר, לפיה ייתכן שהאזכור שבפנקס הקהילה בהאג של עלייתו של אחד בשם ר' אליהו מוויילנא בתקל"ח (1778), אותו מורגנשטרן מזהה עם הגר"א (שם, עמ' 270), אולי אינו אלא ר' אליהו ב"ר שבתי, שייתכן וניסה לעלות להצטרף אל גיסו ר' חיים שבתילס בא"י (א' אליאך, 'מתי ניסה הגר"א לעלות לארץ-ישראל?', בתוך: הגאון מוילנה – אנתולוגיה, ת"א 2020, עמ' 53). אך השערה זו כפי הנראה אינה אפשרית, מכיוון שר"א נזכר בפנקס השיעבודים של וילנה בזמן קרוב לכך, בחודשים טבת וניסן של שנת תקל"ח (239 ע"ב).

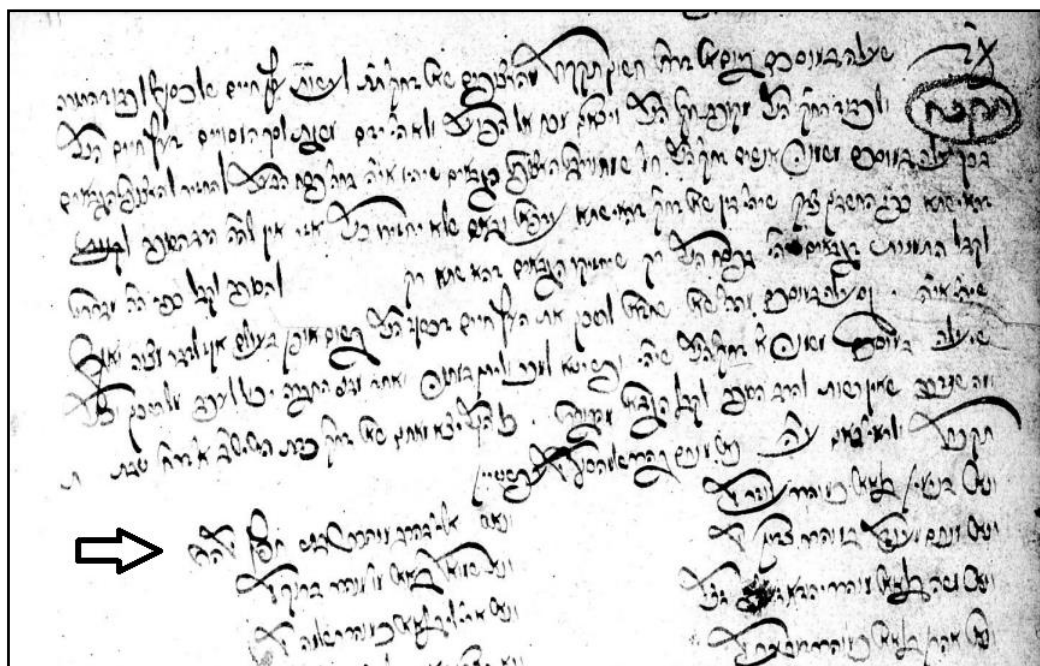
⁵² חתימתו נמצאת על כמה מסמכים בענין זה מהשנים תקמ"ב, תקמ"ה ותקמ"ו (י' קלויזנר, וילנא בתקופת הגאון, עמ' 89, 121 ו-151).

⁵³ נזכר בס' חכמת אדם, הל' שחיטה, כלל ג, יא.

⁵⁴ ה"נ מגיד, עיר ווילנא, עמ' 77. ייתכן שיש לזהותו עם הנזכר במפקד העיר וילנה משנת 1795 (רשומה מס' 751). אם זיהוי זה נכון, ע"פ גילו המצויין שם, נולד ר"ש בסביבות שנת תקי"ט (1759). מה שמחזק את מסקנתי שהסבא ר' שבתי, על-שמו לאחר מותו נקרא נכדו, נפטר שנים קודם לעליית חתנו ר"ח ולא עלה הוא עצמו לא"י.

⁵⁵ ה"נ מגיד, עיר ווילנא, שם. מגיד מציין אודותיו שעלה לא"י ונפטר בצפת. ר"ש ככל הנראה עדיין היה שו"ב בוילנה בשנת תקנ"ח (1798) (שם, עמ' 103), כך שאם אכן עלה לא"י, ייתכן והיה זה במסגרת עליית הפרושים תלמידי הגר"א, בסביבות שנת תק"ע (1810).

⁵⁶ א' יערי, מסעות א"י, עמ' 395-394.

העתק חתימת ר' אליהו ב"ר שבתי חפץ בפנקס חברת תלמוד-תורה בוילנה

לקריאה נוספת:

- אברהם יערי, שלוחי ארץ-ישראל, י-ם תשי"א, עמ' 530-534.
- דב בער ברלינג, "על שלוחי א"י בגרמניה במאה הי"ח", בתוך: סורא ד, תשכ"ד, עמ' 250-275.
- אריה מורגנשטרן, מיסטיקה ומשיחיות, י-ם תשנ"ט, עמ' 163-174.
- יחיאל גולדהבר, משולחנו של יחיאל גולדהבר, "התחדשות הקהל האשכנזי ע"י רבי אברהם גרשון ובניו", סדרת מאמרים, תשע"ה.